

Bengt Höglund: Hågkomster från Lund

Claes-Henric Siven (red.) 1993, 22 *ekonomiska essäer tillägnade Lars Werin*. SNS förlag, sid. 13-19.

När en person inträder i pensionsåldern eller redan befinner sig där uppstår en lockelse att blicka bakåt. När jag gör en sådan återblick är det en sak – bland många andra – som slår mig. Det är den parallellism som finns mellan min bana och Lars Werins. Vi studerade båda i Lund och avlade licentiatexamen i nationalekonomi under förra hälften av 1950-talet. Under denna tid bodde vi som nygifta vid samma gata. Efter studierna i Lund tillbragte vi båda ett läsår i USA, dock vid olika universitet i det att Lars valde Harvard och jag Princeton. På detta följde ett flerårigt samarbete i Stockholm vid genomförandet av den första *input-output* studien för hela Sverige. Därefter skildes våra vägar i så måtto att jag återvände till Lund medan Lars stannade i Stockholm. Omsider blev vi båda utnämnda till professorer. Helt följdriktigt – när man ser på utvecklingen så långt – gällde det den professur i Stockholm respektive Lund som var delad mellan den samhällsvetenskapliga och den juridiska fakulteten. Vi hade därigenom båda ansvar för ämnet nationalekonomi i juristutbildningen. Vår vänskap, kännedom om och respekt för varandra var en tillgång inte minst vid avgöranden om hur juristutbildningen skulle läggas upp.

JAG SKALL NU försöka formulera några hågkomster som anknyter till våra gemensamma erfarenheter. Därvid begränsar jag mig till tiden i Lund och till de idéer, föreställningar och övriga förhållanden som vi mötte vid våra studier i nationalekonomi. En självklar medelpunkt var Johan Åkerman, professorn i nationalekonomi, och mycket av verksamheten kunde inte undgå att präglas av hans personlighet. Som en konsekvens kommer dessa hågkomster att rätt mycket kretsa kring honom.

Johan Åkerman var professor i ämnet sedan 1943 då han kallades att efterträda Erik Lindahl. Redan 1934 hade han emellertid inträtt som ämnesföreståndare och examinator vad avsåg filosofiska fakulteten och däri ersatt Emil Sommarin, en förändring som inte lär ha hälsats med odelad glädje av studenter som avsett att låta något lättfångat betyg i nationalekonomi ingå i en snabbt förvärvad filosofie kandidatexamen.

Nationalekonomi blev ett huvudämne i statsvetenskaplig examen som gav titeln *politices magister*. Utbildning till *politices magister* var ett huvudinslag i undervisning och därmed sammanhängande verksamhet. Man kunde i princip ta 1, 2 eller 3 betyg i ämnet, vilket med nuvarande system svarar mot 20, 40 och 60 poäng. Ingen undervisning och i praktiken ingen examination förekom dock för mindre än 2 betyg. Studier under enbart en termin ansågs ge en alltför ytlig kunskap. (Jag vill minnas att minst 2 betyg var obligatoriskt för den juridiska versionen av examen.)

Den som startade sina studier i nationalekonomi mötte en omfattande studiekurs och studielitteratur. Kursen var uppdelad på ett tiotal avdelningar eller områden. Jag drar mig till minnes ekonomisk historia, svenskt näringsliv, ekonomiska system, jämviktsekonomi, tidsekonomi (konjunkturer), penningteori och bankväsen, utrikeshandel, finansteori, doktrinhistoria och socialpolitik. Troligen läste den som då tog 2 betyg mer doktrinhistoria än vad som normalt gäller för en filosofie doktor idag. Huvuddelen av litteraturen inhämtades genom självstudium, och studenten förutsattes kunna tillgodogöra

sig såväl engelsk som tysk och fransk litteratur. Till litteraturkursen kom en ganska omfattande uppsats. Detta framstår med dagens mått som en lindrigt sagt omfattande kurs. Den blev inte mindre krävande av att sluttentamen omfattade hela kursen i ett sammanhang. Å andra sidan avsåg tentamen inte detaljer utan övergripande problem. Tentamen var alltid skriftlig, vilket sammanhörde med att Johan Åkerman kort före denna tid drabbats av total dövhet. Här skilde sig nationalekonomi från andra ämnen, där tentamen normalt var muntlig och ofta genomfördes i professorns hem. Tentamen var individuell. När man kände sig mogen anmälde man sig och fick tid och plats utsatt.

För licentiatexamen krävdes på den tiden – liksom nu – ett omfattande litteraturstudium och en avhandling. Valet av litteratur var betydligt friare än för studierna till 2 betyg och kunde i viss utsträckning anpassas till den studerandes intressen. Även här hade man endast en tentamen, vilket innebar att man måste ha flera års studier aktuella vid ett enda tentamenstillfälle. Den enda undervisning som gavs var det högre seminariet. Där behandlades avhandlingar, tidskriftsartiklar och böcker.

Uppläggningsen fick naturligtvis sin särskilda prägel av seminarieledarens dövhet, men det var påfallande hur bra det gick att genomföra seminarierna när man väl var medveten om denna förutsättning. Varje deltagare förutsattes som regel bidra med ett skriftligt inlägg, varjämte synpunkter från själva seminariet refererades till Åkerman. Seminarierna protokollfördes och protokollen tillsammans med de nyssnämnda skriftliga inläggen arkiverades på institutionen.

En inrättning av speciell karaktär var Nationalekonomiska studentklubben. Dess främsta (och jag tror enda) uppgift var att organisera gästföreläsningar, en eller ett par varje termin. Bland gäster antecknar jag ur minnet Jan Tinbergen, Trygve Haavelmo, Milton Friedman, Oskar Morgenstern och Erich Schneider. Klubbens verksamhet leddes tämligen diktatoriskt av Johan Åkerman. Han skötte inbjudningarna och kunde därvid utnyttja sina omfattande internationella kontakter. Det var en outtalad skyldighet för dem som bedrev högre studier att inneha styrelseposter. Den mest krävande uppgiften hade nog sekreteraren. Denne ålåg att vid varje sammanträde sammanställa ett referat av inledande föreläsning och efterföljande debatt. Dessa referat publicerades i lokalpressen, varefter de klipptes ut och förvarades vid institutionen. För några år sedan fanns de fortfarande kvar, och jag hoppas att de gör så än. De gav en intressant föreställning om vad som under en följd av år utgjorde aktuella ekonomiska problem och om vilka personer som var framträdande inom ämnet.

JOHAN ÅKERMAN var i många stycken en särpling bland tidens ledande ekonomer, i Sverige främst representerade av Stockholmskolan. Han framförde gång på gång sina idéer i artiklar och böcker, men man kan inte säga att han rönt något större gensvar. Två fundament synes ha varit vägledande för hans verksamhet som professor i nationalekonomi. Det ena var ett livligt intresse för kunskapsteoretiska och metodologiska problem. Det andra var en stark betoning av att nationalekonomi är en samhällsvetenskap och att ekonomiska problem måste ses i relation till rådande politiska, strukturella och institutionella förhållanden. Ur detta framsprang hans uppläggning och inriktning av undervisning och forskning och hans verksamhet som skapare och ledare av en nationalekonomisk institution. Han var en ivrig förespråkare av en samhällsvetenskaplig fakultet och han gjorde försök att organisera seminarier som var gemensamma för de samhällsvetenskapliga ämnena.

Vid slutet av 1940-talet blev lokaler och anslag tillgängliga och Johan Åkerman kastade sig med entusiasm över problemet att bygga upp en fungerande institution. Till förfogande stod ett tiotal rum med bland annat utrymme för bibliotek och seminarier. Redan vid entrén mötte studenten något för Åkerman typiskt, nämligen en "samtidighetstabell" som täckte en stor del av en vägg. På denna tabell fanns för varje årtionde från, vill jag minnas, år 1700 noterat viktiga händelser inom politik, teknik, ekonomi och samhällsvetenskap. Detta kan ses som ett uttryck för hans uppfattning att såväl faktiska ekonomiska problem som ekonomiska doktriner är intimt sammankopplade med den allmänna samhällsutvecklingen.

Åkermans återkommande arbete med metodproblem och med frågan om hur en samhällsvetenskapligt inriktad ekonomisk teori borde utformas ledde fram till vad han själv kallade den fundamentala dualismen mellan kausalanalys och kalkylmodeller eller, som han senare kallade det, mellan kausalanalys och planer. Han beskrev de båda områdena på följande sätt: kausalanalys är vetenskapsmannens försök att förklara de förlopp som framträder i de ekonomiska, sociala och politiska tidsserierna, kalkylmodeller är logiska rationaliseringar av subjektens tankemönster. Kausalanalysen är således en rekonstruktion av vad som faktiskt skett medan kalkylmodeller gäller planer för framtiden som kan vara underlag för ekonomisk politik. Det finns ett samband mellan dem såtillvida att kausalanalysen avslöjar vilka kalkylmodeller som är relevanta och omvänt att relevanta kalkylmodeller är instrument i kausalanalysen. Det är ingen tvekan om att kausalanalysen var hans huvudintresse. Hans kritik av andras insatser byggde ofta på föreställningen att deras teorier och modeller inte baserades på en erforderlig kausalanalys.

Det tycks ha varit Åkermans uppfattning att nationalekonomisk teori och nationalekonomisk forskning restlöst kan klassificeras som avseende antingen kausalanalys eller kalkylmodeller. Man kan hysa betänkligheter beträffande detta betraktelsesätt, men det hindrar inte att det kan vara av intresse att se på de moment som innefattades i kausalanalysen. Bakgrunden var den tidigare berörda grundtanken att ekonomiska skeenden är intimt förknippade med övriga skeenden i samhället och med rådande institutionella och strukturella förhållanden. Det är kausalanalysens uppgift att i dessa hänseenden klarlägga den faktiska situationen i det samhälle i vilket de ekonomiska skeendena utspelar sig.

ETT FORSTA STEG är att bestämma hur samhället är sammansatt av en privat och en offentlig sektor. För detta ändamål utgår Åkerman från två renodlade fall som han kallar X -samhälle respektive Y -samhälle. Med det förra avses ett renodlat frikonkurrenssamhälle och med det senare ett renodlat plansamhälle. Dessa renodlade fall finns inte i verkligheten. Det närmaste man kan komma är England på 1860-talet och Sovjet på 1930-talet. Varje faktiskt samhälle är en blandning av X -samhälle och Y -samhälle och kan i princip placeras på en skala som anger X/Y -relationen. Ett faktiskt mått kan man få i andelen av nationalinkomsten som kontrolleras av den offentliga sektorn, men även andra mått är tänkbara. Man kan inte förvänta sig att samma ekonomiska teori skall gälla för samhällen som väsentligt skiljer sig åt beträffande denna X/Y -relation. Det grundläggande skälet är att de handlande subjekten inom den privata sektorn (X -sektorn) och den offentliga sektorn (Y -sektorn) har olika mål, olika medel till sitt förfogande och olika planeringsperioder.

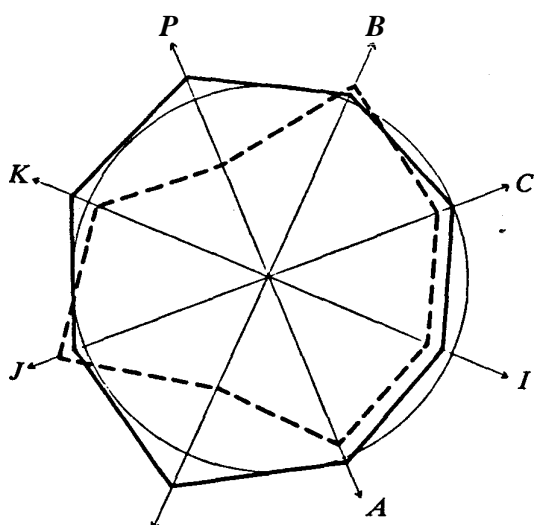
Bestämning av X/Y -relationen är ett första steg i beskrivningen av samhällets institutioner och struktur. Nästa steg är att fastställa vilka grupper som har det avgörande inflytandet. Ty "det ekonomiska skeendet formas icke av atomistiska 'economic men' utan av individer med artskilda motiv, och dessa individer kan sammanföras till grupper med likartade målsättningar. Det ekonomiska skeendet är ett resultat av dessa socialgruppers strävanden i kontakt, Kooperation och konflikt med övriga socialgrupper." Även här är det ett grundläggande krav att skilja mellan aktörer med olika mål, olika medel och olika planeringsperioder.

Med de dominerande grupperna kartlagda kan deras beteende studeras, och man kan klarlägga hur den totala ekonomiska processen framkommer genom ett samspel mellan dem. Ansatsen med sociala grupper har alltså två aspekter: att bestämma de dominerande grupperna och klarlägga samspelet mellan dem. Detta karakteriserar Johan Åkerman som ett summeringsproblem, som har att göra med övergången från teorier för enskilda aktörer till teorier för hela samhället. Han fäste stor vikt vid detta problem, "the first and foremost problem to be solved".

INSTITUTIONELLA PROBLEM och speciellt summeringsproblemet synes ha fångat ett ökat intresse hos Åkerman, och han kom tillbaka till dem gång på gång i artiklar och i andra sammanhang. Det gäller därvid i första hand konstaterandet av deras stora vikt och svagheten hos teorier och modeller som inte tog tillräcklig hänsyn till dem. Däremot finner man inte så mycket av en explicit behandling av hur framför allt summeringsproblemet skall lösas. Dess lösning är i stället integrerad i analysen av utvecklingen under de särskilda perioderna. Han skriver själv i en artikel från 1956: "Ännu så länge får man nöja sig med kravet på en bestämning av de relevanta grupperna i skilda lägen (t ex konjunkturfaser); att därtill väga deras relativa betydelse tillhör framtida forskning."

En illustration till hur han arbetade med dessa problem är de gruppdiagram som han utarbetade i samband med studiet av konjunkturcykler. De avser åtta aktörer eller grupper och skall spegla gruppernas aktivitetsnivåer under cyklernas uppgångs- respektive nedgångsfas. Från medelpunkten i en heldragen cirkel utgår åtta strålar. På varje sådan stråle mäts den genomsnittliga årliga procentuella uppgången eller nedgången för en speciell grupp. Punkter i cirkeln anger oförändrad situation, innanför cirkeln en minskning och utanför cirkeln en ökning. Punkterna för uppgångsfasen förenas med en heldragen linje och punkterna för nedgångsfasen med en streckad linje. På detta sätt erhålles en "uppsvingsyta" och en "nedgångsyta" som blir en sammanfattande bild av gruppernas aktivitet under en cykel. Här återges ett gruppdiagram för England avseende krisen 1907. (Åkerman diskuterar naturligtvis hur måtten skall erhållas, men jag bortser från den aspekten.)

Gruppdigram för England 1907

C betecknar centralbanken, *P* kapitalvaruindustrin, *I* investerarna, *H* handeln, *B* affärsbankerna, *A* industriarbetarna, *J* jordbruket och *K* konsumtionsvaruindustrin.

Källa: Johan Åkermans Ekonomisk teori II. Kausalanalys av det ekonomiska skeendet. C W K Gleerups förlag, Lund 1944.

DETTA AR EXEMPEL på idéer och föreställningar som mötte dem som studerade nationalekonomi i Lund för 40 år sedan. Själv hade Johan Åkerman utformat dem för kanske 50 år sedan. Den frågan inställer sig då huruvida samma idéer och föreställningar har aktualitet idag, ett halvt sekel senare. Svaret måste bli ett ja. Det finns inslag som direkt pekar på vår nuvarande blandekonomi. Jag tänker därvid på X/Y-relationen, olika gruppers verksamhet och summeringsproblemet. Ett av de centrala problemen i vår blandekonomi är ju den relativt stora offentliga sektorn. Detta innebär att två olika beslutsmekanismer verkar sida vid sida, å ena sidan marknadsmekanismen och å andra sidan den politiska mekanismen. De skiljer sig åt både vad gäller processen fram till beslut och formerna för själva besluten. Det är som bekant problem som är föremål för aktuell forskning.

Ett annat centralt drag är förekomsten av en mängd organisationer av intressekaraktär. Det som man först tänker på är väl arbetsmarknadens organisationer, men det finns en mängd andra med växlande inflytande. Man kan nämna organisationer för företagare, jordbrukare, hyresgäster, villaägare, pensionärer och många andra. Ofta kan man iakttä förekomsten av "rörelser" med olika grenar, vilket innebär att samma intressen företräds av organisationer med olika medel till sitt förfogande. Ett typiskt fall är då samma intressen kan tillgodoses antingen genom förhandlingar och avtal eller genom lagstiftning. Över huvud taget synes blandekonomin ge ett stort utrymme för olika grupper att agera. Summeringsproblemet kan uppfattas som problemet att finna lösningar till modeller där dessa fenomen ingår som element. Detta är uppenbart ett centralt problem för varje teori för en modern blandekonomi. Det som här är intressant att notera är att Johan Åkerman tidigt såg dessa problem och försökte behandla dem i sin analys.

JAG HAR NU BESKRIVIT något av den miljö som mötte en student i national-ekonomi i Lund under 1940- och 50-talen. Som väl har framgått gällde för detta ämne — liksom för övriga samhällsvetenskaper— att en professor hade en mera dominerande ställning än nu.

En fråga som inställer sig är hur studenterna reagerade som elever. Johan Åkerman talade ibland om en Lundaskola, men man kan knappast säga att en sådan existerade om man därmed menar en grupp forskare med gemensam grunduppfattning och probleminriktning. Men situationen kunde vara fruktbar på ett annat sätt. Åkermans åsikter och agerande innebar en inbjudan, man kan nästan säga en uppfordran, att reflektera över hans eget och andras sätt att bedriva ekonomisk forskning, något som för många blev en inkörsport till bredare studier och till forskning av skilda slag. Från vår tid minns jag bland annat försök att betrakta hans metodologiska uppfattning mot en bredare vetenskapsteoretisk bakgrund. Här bör som särskild inspirationskälla nämnas Bengt-Charter Ysander. Jag erinrar mig många diskussioner av sådana och andra problem mellan Lars, Bengt-Charter och mig.

Föreliggande synpunkter bygger inte på någon aktuell systematisk genomgång av Johan Åkermans omfattande och delvis ganska svårtillgängliga produktion. De är snarare att betrakta som ett försök att på basis av tidigare studier och då och då återkommande reflektioner vaska fram det som jag kommit att uppfatta som centralt i hans produktion. I konsekvens därmed lämnas ingen litteraturlista. Den intresserade hänvisas till förordet i hans *Theory of Industrialism*, C W K Gleerup 1960. En utförligare diskussion om intressegrupper i en blandekonomi finns i Bengt Höglund, "Some Decision Features of a Mixed Economy", i Hans Carlsson och Bo Larsson (red), *Problems of the Mixed Economy*, North Holland 1990.